

В.Є. Куриленко

ШВЕДСЬКІ ДОРОГИ В ОКРУЗІ МІЗИНА НА ДЕСНІ

Мета статті – вивчення і уточнення подій Північної війни 1708 р., що відбулися в окрузі Мізина нижче Новгород-Сіверського – на старті руху шведів по лінії Дігтярівка-Ігнатівка-Курилівка-Мізин-Свердловка (Псарівка)-Батурин. Вона розкриває дані 45-річного авторського вивчення «палеотопографії» рідного краю, трьох переправ шведів на Сумщину, планів керівників трьох держав – Мазепи, Карла XII, Петра I; дані вивчення інженерних споруд противників; фольклору; таборів шведів; великого «стартового» об'єкта, Підказаного Мазепою-Накота, його роль у війні 1708 р. в окрузі Мізина і житті автора.

Військові грози 1708 року, що пройшли Сіверщиною, залишили в окрузі Мізина багато слідів, але тепер знайти їх важко, навіть у фольклорі. Автора статті не раз запитували: «А чи правда, що острови в лузі шведи насипали шапками?». Доводилося відповідати, що на островах на глибині 1 м ми знаходимо сліди поселень неоліту віком у 5-6 тис. років, а шведи були тут 3 століття тому. Там, де проходили шведи, залишилися легенди про їх загублене золото: у Мізині – це діжка з золотом, у Свердловці – золота карета, у Радичеві – «золотий кінь». У 1970-х роках на міжобласній конференції хтось закликав археологів «не лінитися і розкопати у Бахмачі колодязь наповнений золотом». Зал вибухнув сміхом.

Причини скарбоманії не зовсім безпідставні: відомо, що мізинці у XX ст. знайшли на острові 3 скарби монет часів Петра I, а в 1970 р. копачі на відстані 80 м західніше мізинської школи натрапили на скарб великих шведських талерів часів Карла XII і Мазепи, де, мабуть, знаходився їх штаб. Вперше у Мізині Мазепа побував у 1708 р., коли робив

рекогносцировку місця майбутньої переправи при поїздки в с. Гірки з метою пошуку початку шляху в столицю Лівобережжя Батурин. Він знав, що туди буде йти і Петро I.

Найкращим місцем для форсування Десни і заплави був острів біля с. Кудлаївки. Але там виник «великий шлагбаум» – історичний пам'ятник Північній війні у нашій краї – неприступні укріплення (Петровські редути). Їх добре пощипали у нічній вилазці шведи. Але штурмувати укріплення було недоцільно, тому з недобудованої Мазепою Дігтярівської церкви Карл XII з гетьманом, оглядаючи округу у підзорну трубу, почали шукати місце наміченої вже Мазепою переправи і затрималися тут на 2 дні, які окремі історики вважали «дивною тратою часу» [1, 181]. Справа в тому, що вкрай потрібної дороги з Ігнатівки на Мізин тоді ще не існувало, і за ці два дні шведи, на думку Мазепи, вирішили цю надзвичайно складну справу, адже шведську армію, що йшла з Дігтярівки правим берегом Десни, між Ігнатівкою і Мізином (Курилівкою) зустріли непрохідні болота, де навіть у 1941 році загрузла німецька техніка. Ще у XIX ст. за розповідями мого діда Івана Рябця тут не було проходу і взимку, і влітку. Багнюку пересікали три річки – Карасівка, Лоска і Студійка. Але, на жаль, це істориків не цікавить.

Аналіз щоденників Крмана, що супроводжував шведів, на місцях показує, що шведи вивчили всі варіанти, в тому числі врахувавши і дуже невідгідну для них надзвичайно важку об'їзну дорогу через західну Лощенську переправу, де потрібно було б форсувати три балки – Карасеву, Лощенську і гористу Студінську, яка і досі завдає клопоту водіям.

Але на Лощенській переправі шведи, схоже, затримались на 6 днів. Тут, здається, за царською грамотою Івана Грозного 1551 року почалося будівництво філії Сіверського монастиря. Тільки там Крман міг бачити «дерев'яну церкву і чудові вежі» та велику, створену з величезних сосен-кругляків, споруду, яку на прохання автора статті перевезли у Київський музей просто неба у 1984 р. Особисто як викладача історії архітектури і мистецтва у 1970-х роках вразило це диво [2, 133]. Може це був згаданий Гумілевським «починок» на р. Лоска? Думка деяких журналістів, що ця церква, вежі були в Курилівці, дуже хибна. Церкви тут не було ніколи, да і сама Курилівка тоді існувала як «Селище Рожницького», згадане Гумілевським під 1633 роком на болотнім острові Дубина. Його автор статті розкопував з 1967 року. Західніше його, по р. Лоска, йшли «бортни и угоды Северского монастыря» [3, 97]. Від Накоту його відділяли 3 км непрохідних джунглів, які тягнулись протягом 10 (?) км до Дігтярівської церкви, що милувала зір на вкритому димкою пагорбі. Саме з неї дивилися у 1708 р. на Дубину два керівники держав – Карл XII та Мазепа. Вони

шукали у Мизині місце переправи та укріплення росіян. У 1967 р., приїхавши на розкопки, звідси, із «Скрипкиного дворища» (селища Рожницького), навів бінокль на чудовий силует пошкодженої снарядом Дегтярівської церкви. У 1943 році там «сидів німець».

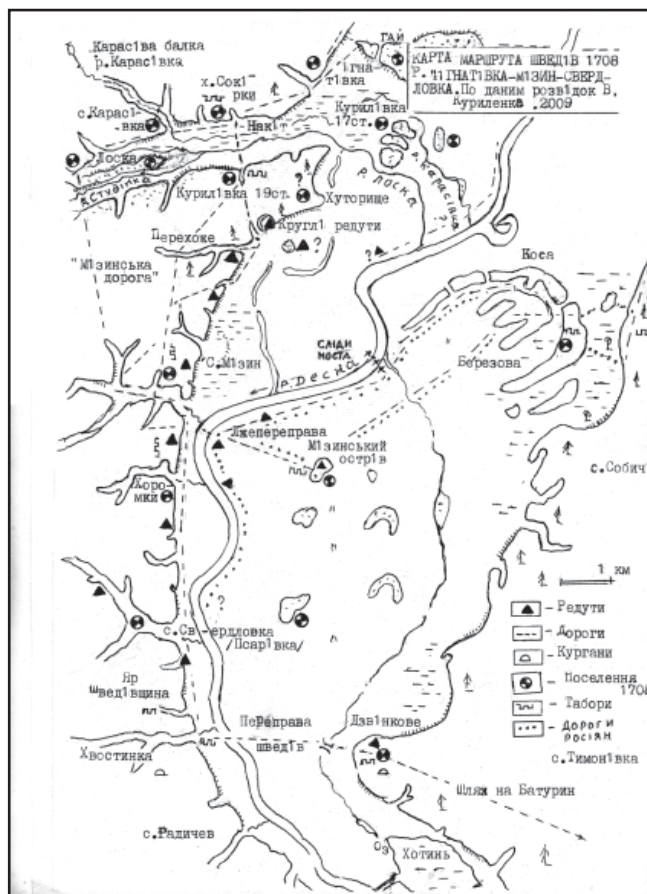
Хутір Рожницького згорів у 1708 р. Шляхтич разом зі слугами Ларченками виїхали у Польщу. Так повідомив їх нащадок М.А. Ларченко. Розкопки відразу ж виявили сліди пожежі, від якої сплавився метал і скляні віконні диски, почорніли уламки кераміки. Але про монастир, вежі і церкву не можна йти мова: це було «болотне дворище». Шведи, відмовившись від Лощенської переправи, отаборилися на Накоті ПН/3 біля озера, де автор виявив сліди хутора Сокірки Східні, і почали наводити переправу через багнюку та річки Карасівку, Лоску і Студійку.

Шведська дорога «Курилівка – Мизин»

Тоді на південному кінці Накоту (нині «Греблі») на центральному перехресті сучасної Курилівки виник 1-й табір шведів на шляху до Батурина. Шурфовка, проведена нами на західному підвищенні перехрестя, виявила сліди дворища рубежу XVII-XVIII ст. з уламками кахель, скляних віконних дисків, яких у Курилівці не знаходили. Може тут був «Стаюн» чи Бортня монастирська, пов'язана із «рыбными ловлями та бобровыми гонями». Саме про це писав Гумилевський: «За ними же села Мезина бортники, рыбные ловли и бобровые гони» [3, 97].

Тут у кінці Накоту Південного, на поритих при вимостці греблі буграх, по яру, що заплив (нині асфальт), започаткувалася дорога у Мизин. Її проклали шведи уздовж Могилок через Козьмакову гору. На бугру, в урочищі Водокачка, вона роздвоювалася. Східна спускалася вниз до Мизина (Забрідки) і повертала вгору, бо далі до Мизинської балки в кручу упиралося велике озеро. Отже на Північних Забрідках Шведська дорога підіймалася на трикутну Веселу гору, обнесу ярами, йшла до Мизинської стоянки, залишаючи на півночі три мініатюрні трикутні безінвентарні городища (можливо редути), а також інші споруди.

По полю йшла Західна (надзаплавна) дорога, яка діяла до 1980-х років. Вона пересікала верхів'я яру Перехоже та улоговину з двома струмками, бугор Зініне, плато Могилки, спускалась до короткого Музейного яру. Із заходу до Десни ішов спуск Цегельня і інші яри. Далі дорога йшла вниз – до Десни, і вгору – на Сірівську гору, на якій в три яруси з надзвичайно вигідних позицій Карл XII розмістив гармати. Але як показує надіслана нам краєзнавцем В. Кириєвським із Шостки карта 1909 року «План укреплённых позиций», топографічна ситуація тоді відрізнялася від сучасної – дещо по іншому руслу текла Десна, з балок в них виходили річки.

Отже, до переправи шведи йшли надзаплатною (давньою) Мизинською дорогою, закріпившись і на дуже вигідному, домінуючому над місцевістю, Мизинському городищі. За легендами там знаходилося і підземелля зі зброєю. Можливо, мова йде про східний круглий тунель, що виник не так давно. Тут, на окольних Могилках і на південній Сірівській горі, показує укріплення шведів і згадана «Карта Кириєвського». По східному схилу Сірівської гори спускалися три яруси шведських редути. За Десною «немов на долоні» лежали ряди російських укріплень.

31 жовтня Мизин і його околиці стривожив грім гармат, запах пороху, вогонь над окольними хуторами. Тоді площу навколо сучасного Мизинського парому усіяла картеч, що летіла з обох сторін. По даним Крмана, на Сірівській горі Карлу XII під ноги потрапило ядро, що горіло. Його маршали впали на землю, а Карл спокійно стояв, дочекавшись, поки ядро догоріло.

Схоже, що якийсь штаб шведів знаходився на горі на 80 м західніше Мизинської школи. Там тепер «курган» – «дворище Блиставинки». У 1970 р. із західної його сторони над дорогою копачі знайшли великий скарб важких шведських і інших срібних монет-талерів. Вони десятки разів переважали вагою срібні монети-«чешуйки» часів Петра I, зібрані мизинцями на острові. На «кургані» виявлена кераміка X-XIII та XVII-XVIII ст.

*Залишки Покровської церкви у Дігтярівці.
Фото поч. ХХІ ст.*

Про кількість убитих і поранених з обох сторін є суперечливі дані – від кількох сотень до 3 тисяч. Наші 45-річні пошуки дають підстави скептично сприймати наступну тезу: «Шведи під прикриттям артилерії навели мости для переправи». З цим можна і погоджуватись, і сперечатись. Дослідження поховань шведів в яру Шведівщина у Свердловці та ін. говорять про те, що у Мізині Карл і Мазепа зайняту росіянами багатокілометрову, заболочену, усіяну водоймами заплаву форсувати наміру не мали. Вони прагнули заманити сюди в «мішок» росіян, а форсувати Десну і заплаву нижче Свердловки в яру Шведівщина. Коли це відбулося на лінії «Шведівщина – Дзвінке», Петро I, зрозумівши все, почервонів від гніву. Вирішення цієї стратегічної задачі відкрило шведам шлях до Батурина, але вже було пізно: їх випередив Меншиков. Перші підступи до шляху в Батурин почалися з Курилівського Накоту. Він «народився як воїн», але історична роль його цим не обмежилася: він проявить себе і як «мирянин».

Цінність Накоту для округи

Поява Накоту змінила життя не тільки в Курилівці. Накот пов'язав пряму зручною дорогою до Новгород-Сіверського округу правобережних сіл

і хуторів. Сюди потягнулись пішоходи і підводи з Мізина, Свердловки, Смілого, Радичева, поселенців з приток Десни. В чернігівських книгосховищах автор статті натрапив на описи хуторів дворян, що жили південніше Свердловки по судноплавній тоді широкій річці Головесні. Це хутори Павловський, Редьки, Патетковський, Зайцевський, Ярошенко і ін. Мешканці хуторів, як і жителі з інших приток Десни, навіщали Новгород-Сіверський [4, 15, 200]. Але в часи занепадів Накоту виникала дорога в «город» понад Десною по жахливих болотах, водоймах, мостах, де тонули цілі підводи. Легенди про історію Курилівки та Накоту є і в родинних переказах. Десь у ті часи засновник Курилівки – пращур автора статті – козак Курило (Куриленко) мав свій млин на боровій терасі Хуторище. Окільні ліса, болотні річки Лоску, Студійку, Карасівку використовували як бортні і рибні угіддя (по грамоті Івана Грозного) сіверські монахи. Може з їх допомогою і р. Студійка, що крутила млин Курила, раптом влилася в р. Лоску. Млин Курила зупинився, а новий, монастирський, виник на Накоті в Курилівці – на «Шведській дорозі». Туди і переселився з болотної глухомані з Хуторища і Дубини хутір Курила – Курилівка.

Отже, округа оживала. По Накоту у Мізинську церкву почали добиратися і мешканці Північного берега Курилівської балки, з якого прийшли шведи, – з с. Ігнатівки «Заболотної». Філарет Гумілевський, цитуючи «мізинського літописця» – священика Семіона Григор'єва, писав: «В том приходе, в Мезине, в деревнях Куриловце, Игнатовце, ...435 человек обретається» [3, 98]. Цей «мізинський літопис» передає образний, своєрідний колорит мови тих часів, «висвітлює рух історії», яка «пройшла по Накоту».

Накот вирішив і долю Лощенської переправи, «починка», філії Сіверського монастиря, який так і не побудувався. Згадана Філаретом «знаменна» тоді «Мізинська дорога», що йшла від переправи, заглухла, стала локальною, відродилася у 1945 р., коли у Мізин на Пристань для славу по Дніпру потоком пішов ліс. Натомість трудівник Накот запрацював дуже жваво, ще й тому, що у повінь тут «зносило мости». Великі прірви на їх місці лякали і в ХХ ст. Колоди, намощені шведами погнили ще «у ті часи», тому ігнатівці топтали стежки до Дігтярівської церкви, а монахи примушували курилівських і інших посполітів реставрувати Накот. Але вони допустили велику «методичну помилку». Коли люди здалека до прірви носили на плечах колоди, «головний монах» залізав на неї, «рятуючись від бездоріжжя». За легендами, «одного разу зговорившись, селяни скинули монаха в багноку і привалили колодою». Монастир прокляв «бандитів», відмовився від цих угідь – «бобрових гонів та рибних ловлів», і курилівці стали «вільними – казенними селянами». Їх млин протягом століть був загальною гордістю. Для вирішення долі млина

і Накота у 1930-х роках скликалися загальні сільські збори. Туди нас, дітей, із-за тисняви не пускали. У відповідь ми крізь биту шибку заповнювали приміщення ядовитим димом з перцю, що ріс поруч. Дехто з паліїв за цю «роботу» отримував і «солідну зарплату», бо тоді «все зало кашляло», «біжало на вулицю», а ми – в куші до Накоту.

У особистих спогадах автора статті той млин і Накот з мостами, заставками для випуску води, гульбищами, «водними процедурами» у «бездонних» водосховищах, човнами, які не знали що таке замок, залишився поезією. Ми навідувалися єдиного в Курилівці двоповерхового млина з його примхливим інтер'єром і «дивними механізмами», куди приєднувалося і зовнішнє, здавалося велетенське колесо, яке крутив шалений потік води. Нас звідти гнали, «щоб наші кістки не перетерло на тріски». Не пускали нас і в лотак, по якому пускали з верхнього ставу вниз під колеса великі колоди. Не приведи Бог там купатися і підставляти голову під колоду, що стрілою несеться у воді на тебе. І ми були тоді якісь «розумні» – ніхто своєї спини туди не підставив. Правда, трохи далі ми колоду «сіддали» і йшли вниз по течії. Але особливе, незабутнє враження пам'ятного дитинства залишила «зона млина і Накота» по слуховій лінії. Вечорами, коли околиця засипала, здалека, над болотом до гудіння жуків, примішувався тихий шум води, що десь стікала з водосховища. У 1941 р. Накот запам'ятався, тим, що там у болоті засіла німецька техніка.

У 1947 р. курилівці «проігнорували» Накот – напругу по болоту протоптали стежку в сторону Дігтярівської – Мазепиної церкви. Спонукала на такі дії пекельна засуха. За розповідями сусіда коваля Свирида, одного разу він ішов з Ігнатівки, користуючись цією стежкою, обминувши Накот, і, затримавшись біля куща, почув предивні звуки: чи то плач, чи то якийсь стогін болота. Ні, подумав він, то голос людини, аж раптом чує: «Господи, врятуй мене, надішли до мене Спасителя». Виявилось, що то була сусідка – баба Мокрина, яка йшла не через Накот із Дігтярівської церкви, схибила і загрузла в болоті за кущами. «Ось, бабо, явився до тебе Спаситель», – сказав Свирид і повів бабу болотом у Курилівку. А по дорозі почув від баби: «Та ти ж і брешеш мені: який же ти Спаситель? Ти – Свирид, Давидів син, мій сусід». «Як же я не Спаситель?!, – відповів коваль. – А хто тебе з болота витягнув?». Після цього довго бабуся не пожила – в останній раз ходила в Дігтярівську церкву по справах свого єдиного сина Івана, який у 1941 р. пішов із усіма чоловіками на війну.

Ми зупинилися на мізерній частині подій, пов'язаних із дорогами шведів. Історія Накоту продовжується – він знову майже непроїжджий. Спочатку туристи з Шостки залишали автобус біля Накоту і «шведською дорогою» добиралися

пішки через Курилівку у Мізинський музей, але передумали і спробували об'їжджати Накот «за тридев'ять земель» через межу Сосниччини. Нині офіційні кола створили план асфальтування Накоту. До цього було б доречно встановити тут хоча б «кам'яний знак» з текстом: «Пам'ятник Північної війни. Накот. Дорога вимощена по болоту шведами у листопаді 1708 року».

Посилання

1. Порфирьев Е.И. Петрі. – М., 1952.
2. Куриленко В.Є. В Чернігово-Сумському Подесенні. – Шостка, 2005.
3. Гумілевський Д.Г. Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. – Чернигов, 1869.
4. Червинский П.П. Материалы для оценки земельных угодий. Том XV. Кролевецкий уезд. Румянцевская перепись 1767. – Чернигов, 1887.

Куриленко В.Є. Шведские дороги в округе Мезина на Десне

Статья ставит целью изучение и уточнение ноябрьских событий Северной войны 1708 г. в округе Мезина ниже Новгород-Северского на старте движения шведов по линии Дегтяревка-Игнатовка-Куриловка-Мезин-Свердловка (Псаревка)-Батурин. Она раскрывает данные 45-летнего авторского изучения «палеотопографии» родного края, следов «тройственной» переправы шведов на Сумщину; планов глав трех государств – Мазепы, Карла XII, Петра I; данные изучения лагерей шведов и русских; фольклора; крупного стартового, подсказанного Мазепой объекта – Накота, его роль в Северной войне 1708 г. в округе Мезина и жизни автора.

Kurylenko V.Ye. Sweden roads in the district of Mizin on the river Desna

The aim of the article is to study and clarify events of North war in 1708, that took place in the district of Mizin below Novgorod-Siverskii on the start of swedens for the lines of Dihtiarivka-Ihnativka-Kurilivka- Mizin-Sverdlovka (Pсарivka)-Baturin. It exposes facts of 45-years-old author study of "paleotopografi" of native edge, 3 sweden crossing on Sumschina, plans of leaders of 3 states-Mazepa, Karl XII, Petro I; facts of studying of engineering buildings of opponents, folklore, sweden camps, the great "startovyi" object, which was suggested by Mazepa-Nakota, it's role in war 1708 in the district of Mizin and life of the author.